

ANGYAL ENDRE:

A MISZTIKUS ERDÉLY

A világháború előtti kor magyarságszemlélete szerette a magyar lélek *józsanságát* hangsúlyozni. Ma már látjuk, mennyire *egyoldalú* volt ez a szemlélet, a maga „volgai lovas” képével. Tisztán látjuk, hogy ez a magyar „józsanság és metafizikamentesség” csak a 19. század realista nemzedékeinek volt eszménye. Mind a régi magyarságban, mind a 20. század magyar költészetében, zenéjében tények sora cáfol rá Beöthyék elméletére. De a legszebb és legelevenebb cáfolat: *Erdély*.

Erdély földje gótikus föld, középkori várak, városok, templomok földje, a ballada és történelmi költészet tája. A háromszéki Dálnok egyik lófőszékely kúriáján még a 17. században is gótikusan szökik magasba a tető. Mezőcsáváson pedig még a 18. század is a gótika hegyes formáiban építi a cinterem bejáratát és a haranglábát. De a középkor ízei bukkannak elénk a százszok egy-egy szép népviseletében is, és gótikus karsúsággal törnek ég felé Máramaros magas tetejű, hegyes tornyú román fatemplomai. A Máramaros megyei nanesti temető sírkereztjein pedig egyenesen az óskandináv ornamentikára emlékeztető díszítőelemek lepnek meg bennünket.

Magyarság, százság és románság így egybeolvad a közös gótikus hagyományban. Nem csoda tehát, hogy itt, az eleven hagyomány földjén született meg a magyar történelmi regény, Jósika és Kemény multatidéző művészete, s itt termette legértékesebb alkotásait napjainkban is. És itt fakadt fel Dávid Ferenc misztikába hajló tanítása. Mert a gótika földjén meg kellett teremnie a metafizikának, a vallásos mélységeknek. A balladák földje Csíksomlyó földje is!

De nézzük most meg közelebbről a gótikus Erdély arcát, s lássuk, hogy ez a gótika észak-keleti gótika! A gótika északi művészet, de itt, Erdély földjén keleti zamatokkal ízesül. Legszembetűnőbb ez a templomerődökben. Erked templomerődje Kelet súlyos tömörségét hirdeti s a hét torony változatos sziluettje ebbe viszi bele a gótika mozgalmasságát, Kemény várszerűség és csúcsíves lendület forr össze Szászhermány gótikus templomában. Erőteljes keménységből szökken magasba Magyarvalkó templomának hegyes tornyosúvege is. A türei román fatemplom pedig a gótikát Bizáncal keveri. Ez utóbbi két példa már ismét 17. századi. A 18. században pedig Imecsfalva és Kisborosnyó egy-egy kúriája szép példája Észak és Kelet testvéri találkozásának.

Keleti és gótikus formák forrnak egységgé Erdély virágdiszes népművészetében is. Mindhárom népnél él a keleti gazdagság, és itt is, ott is fölbukkan a gótika. Így a székely

faragások sokkal hegyesebbek, mint a dunántuliak. A román falukban viszont ott a magasbaszökkenő tornyok mellett a házak földközelsége. Ez az erdélyi földközelség azonban inkább a növény, a virág földközelsége, nem a köveké, mint Itália ősméditerrán városaiban. Ez a földközelség *keleti*. Belőle fakad az erdélyi barokk kastélyok, Balta, Gernyeszeg zömöksége, belőle a virágos népművészet. Misztika ez is, a föld misztikája. Így gyóntak a régi orosz parasztok a földnek, s ezért idéznek erdélyi hangulatokat Musszorgszky Borisz Godunovjában a sejtelmes jelenetek Mnyicsek Marina kastélyában. Ebből a világból születik az erdélyi fejedelemség, ebben a környezetben élnek erőteljes alakjai.

De a két arc: magasbatörés és szétáradás, gótika és Kelet mégis minduntalan és elválaszthatatlanul egy. Az észak-keleti lélek metafizikai lélek, az Istenbe vagy a Kosmoszba elomló áhítat lelke. A katolikus székelység hite és Szabó Dezső életdicsőítése testvérek, csak tárgyak, célkitűzésük más. Mindkettő az erdélyi magyar lélek kiirthatatlan metafizikumáról tanuskodik.

És egygyőtvöződik a gótikus örökség az újkor művészetével. Nem hal meg, hanem törés nélkül él még az erdélyi barokkban is. Gótikusan magas tető, keleti zömökség és barokk formák nagyszerű harmóniája a háromszéki Gelence görögkatolikus temploma. Beszterce szász főtemplomában pedig ugyancsak barokk ívelés színezi a gótikus magasbatörést. Az erdélyi barokk gótikus barokk. A középkor él benne tovább, amint Spanyolország barokkjában is még a középkor lüktetett. Helyzetük is oly rokon: Erdély és az Ibéri félsziget egyaránt századokig Európa és Kelet határán állt, izeiket olvasztotta egygé. Ezért láthatta meg Possonyi László oly találóan a rokonságot Calderón és a székely katolicizmus világa közt.

Az irodalom vonalán a székely balladák ütnek meg Erdély gótikus lelkének hangját. Már maga a műfaj, a balladaköltészet a kései középkor kedves gyermeke szerte Európában. A székely balladák jórésze ugyancsak a még középkorias 16. században keletkezett. Világuk pedig a fényben és sötétben, szenvedélyben és szenvedésben, titokban és babonában oly gazdag középkori világ, az a világ, amelyet Huizinga és Andreas európai távlatokkal adtak élénk. Kőmives Kelemenné és Mezőbándi urfi vésztlőslő álomlátásai, Budai Ilona és Basa Pista balladáinak sejtelmes, bús borongása, a Három árva halálos, sötét tónusa ebből a környezetből születnek. A Budai Ilonában egyre ismétlődő két sor mintegy refrénje ennek az egész világnak:

Mönyön, tovább mönyön sűrű fenyves erdön,
A fölhangyott úton, sütét röngetegön...

Ez a „sötét rengeteg” a középkor *veszélyes életének*, a lovagi élet „aventurejének” világa, tele titokzatos veszedel-

mekkel, Ajgó Mártonokkal, akik szeretőiket elhagyott fákra akasztják, hajdulegényekkel, akik Bíró szép Annát „a nagy régi úton s rengeteg havason” meggyilkolják és kifosztják, Híres Bíró Mátékkal, akik rablókapitány létükre királylányt ragadnak el a palotából az erdőbe, zord, bosszúálló férfiakkal, akik hűtlen feleségüket szurkos vászonban égetik meg elevenen, a házasságtörő Barcsainak pedig fejét veszik, öreg királyokkal, akik a lányukat, Szép Juliát szerető jobbágyfiút kivégzik.

Szálak futnak a középkor lovagi költészete felé is. Kádár Kata balladája a Tristan-eposz elemeivel él, Görög Ilona nevében pedig Moór Elemér a 12. századi lovagi Trója-regény hatását látja. És ebből a gótikus világból fakad majdan Csík-somlyó székelly barokkja. Kájoni János énekeskönyvének világa ezernyi összefüggést mutat a balladák világával. A kései gótika fájdalmas naturalizmusa, szenvedéstelisége szólal meg a Három árva szavaiban, amint anyjuknak panaszkodnak a temetőben:

*Vagyon nekünk egy mostohánk,
A ki fehért adjon reánk.
Mikor fehért ad hátunkra,
Vérrel virágzik az alja.*

*Kelj föl, kelj föl édes anyánk,
Mert elszakadt a gyászgunyónk!
Nem kelhetek, édes fiam,
Elrothadtak az inaim.
Két karjaim s két lábaim;
A vérem is elároklott.
S a lelkem is elbúcsúzott.*

A kisebbik árva szavai még zordabbak:

*Inkább öljetek meg engem!
Vegyétek ki szívem, májam,
Takarjátok gyenge gyolcsba,
Tegyétek bé zöld ládába.*

Kájoni pedig Krisztus szenvedését érzékelteti a gótikus ballada ritmusával, érzésvilágával, fájdalomteltségével:

*A lába talpátúl-fogva
Egészség benne nem vala.
Tetejéig seb vala,
Tetejéig seb vala.*

*Ottan lövis koronával,
Fájdalmas nagy gyalázzattal,
Koronázzák nagy kinnal,
Koronázzák nagy kinnal.*

*Az isszonyú koronába,
Ily hallatlan találmányba,
Hetvenkét lövis vala,
Hetvenkét lövis vala.*

*Azt akkor fejébe verék,
Szent orcáját megvérezték,
Koponyáját megsérték,
Koponyáját megsérték.*

Még az ismétlődő sorok is balladás ízt adnak ennek az éneknek. És ez a balladás íz bukkan ki századunkban az erdélyszéli Ady soraiban! De a későgótikus ballada-világ a fájdalom hangjait még erősíti. A székely lélek a legerősebb naturalizmustól sem riad vissza. Ez a naturalizmus azonban a gótika „expresszív naturalizmusa”: a kifejezés szolgálatában áll, és az észak-keleti lélek fanyar komolyságát tükrözi a vértanúknok leírásában is:

*Pallos darabolta s vagdalta tagjokat,
Mégis nem hallotta senki panaszokat.
Körmöket szaggatták, béleket ontották,
Fogokat rontották, elevenen nyúzták,
Csigákra vontatták s erősen nyujtatták,
Meztelen hadták.*

Kájoni vértanúéneke ismét a balladák ritmusát, babonás, titkos világát idézi: Barcsait, Homlodi Zsuzsannát, a „Leszállott a páva” versét. És ebből a világból fakad Kájoni halálköltészete is, amikor megénekli a test pusztulását, az élet mulandóságát. Hisz a balladákban is oly közel a halál: a török császár, vagy Homlodiné asszony egy-kettőre kész leánya halálos ítéletével, s az egész ballada-világ tele halált-rejtő sötétségekkel. A halál-érzés mélysége észrevétlenül a misztika mélységeivé válik.

De misztikává lényegül át a szerelem érzése is. A balladák szerelmi tüze a vallás magasztos tárgyai felé is fordulhat és a Jézus-szeretet misztikájává magasodhat. Idézzük ismét Kájont, szép versét a hívő lélek vágyódásáról Jézusa után:

*Mig nem látom vig orcádat, ó édes Jezusom,
Nem hallok biztató szódat, ó édes Jezusom,
Gyászban tartod én lelkemet, s gyötrelemben bús szívemet.
Oh én édes szép kisededem, szerelmes Jezusom!*

*Mert im szívem felgyulladott, ó édes Jezusom,
Szerelmedért ellankadott, ó édes Jezusom,
Megunta e rossz világot, s benned keres nyugodalmot,
Oh én édes szép kisededem, szerelmes Jezusom!*

*Mivel már feltaláltalak, ó édes Jezusom,
Most szívemhez úgy kapcsollak, ó édes Jezusom,
Hogy sohól el ne maradgyak, veled éllyek, járjak, hallyak:
Oh én édes szép kisededem, szerelmes Jezusom!*

Ez a Jézus-szeretet, amely itt a keleti lélek barokk túláradásában nyilvánul meg, a misztika mélységeiből már annak magasságai felé vezet. Az erdélyi virágos népművészet közelségét mutatják Kájoni metaforái. Főleg a Szent Szűz alakja köré fűzi szívesen a költői képek virágsokrát:

*Méltán mondatol rózsának,
Paradicsom fájának,
Élő kenyér hajójának,
Evezők csillagának.
Lépes méz, frigynek szekrénye,
Szüzesség drága fénye,
Boldog Szűz, Jézus edénye.*

Ezek a költői képek azonban misztikus képek is, a középkori áhitat képei. És belőlük nőnek ki Calderón misztériumai, az „autos sacramentales” világa. Minden „auto sacramental” egy-egy misztikus képből terebélyesedik ki szent színjátékká. Ismét újabb lelki szálak a katolikus Spanyolország és a csiki székelység közt!

A balladák „tragikus életérzését” pedig a katolikus Kozmosz teljesíti ki nagy egésszé. A túlvilág csillogó magasságaiból száll alá Júlia szép leányhoz a „fodor fejér bárány,” homlokán, szőrén fényes csillagokkal, szarva közt nappal, holddal. És a túlvilági végtelenségbe szárnyal Kájoni énekében a Boldogságos Szűz:

*Felvitetett magas menyországban,
Angyali szép örvendetes házban,
Ez nap a Szűz, nagy menyasszonyságban,
Az Istennek drága hajlékában.*

*A Völegény ő szerelmesével,
Szeplőtelen kedves Jegyesével,
Kül eljegyzett arany-gyűrűjével,
Vigadoz ma sok ezer szentivel.*

*Szent Attyának fényes udvarában,
Felső Sion drága városában,
Dicsőséges szép palotájában;
Már béviszi nagy vigaságában.*

*Felöltözött vont-arany szoknyában,
Külömb színű drága szép formákban:
Angyali kar felett méltóságban,
Emellettett fel nagy Asszonyságban.*

*Nagy a mi Asszonyunk nemességgel,
Dicsőséges királyfi felséggel:
Mindeneket felhalad szépséggel,
Mint Nap csillagokat fényességgel.*

Az erdélyi népművészet virágzó gazdagságába öltözteti a misztikus csodát ez az igazi székely vízió. Hisz Csiksomlyó, ahol Kájoni énekeskönyvét írta, a csodák földje, a misztikus áhitat világa, ahol emlékkápolna hirdeti, hogy az 1730-as években a hívők éjszaka az égből leszálló csodálatos körmenetet láttak.

A székelység misztikus lelkére utal fiatal misztika-kutatónk, otrokocsi Nagy Gábor érdekes adata is: a Székelyföldön még 1830 körül használatos volt a régi magyar „révül”

szó, „elméjében elragadtatik” értelmében, mint a misztikus extázis, a „visio beatifica” kifejezője. És ez a csoda-világ, ez a vízió-világ kitarja a kereteket a nagy világszínjáték gótikus barokk eszmeköre felé! „Calderón misztériumában a közép-kor eszmekincse él, ha a barokk drámaköltészeti külsőségek között írta is meg műveit” írja Possonyi a nagy calderóni misztérium fordításának előszavában. Ugyanigy él tovább Kájoni barokkjában a balladák gótikája. És amint Calderón a mulandó, romlandó világ fölé kitarja a keresztény Kozmosz örökkévalóságának végtelen glóriáját, úgy tetőzi be a szé-kely barokk haláltudatát a beáradó misztikus csoda.

És Csiksomlyó gótikus barokkja is megalkotja a maga nagy világszínjátékát, a nagypénteki misztériumokban. Amint Calderón mesterműve, úgy ezek a 18. századi székelly misztériumok is átfogják a létezés, a keresztény Kozmosz minden síkját. Az 1751-es misztériumban Isten mennydörgés közben jelenik meg, hogy a zsidóknak előadja a tizparancsolatot. Majd Jeremiás próféta előtt jelenik meg látomásként, hogy a nép megtérítésére hívja föl. Föltárul az alvilág, a limbus is, ahonnan az ösatyák lelkei a Messiást hívják. Gonosz szellemek csábítják árulásra Júdást: az Epilógusban pedig két allegória jelenik meg: Nemesis Divina és Sinagoga. A létsíkok egybefonódását mutatja a három cselekmény is: Mózes, a babiloni fogság és a passió története. Mindhárom cselekményágot egységbe fűzi a világszínjáték eszmeköre: hisz a gótikus-barokk világ számára minden földi esemény csak „allegória”, transzcendens eszmék vetülete. Egyazon eszme több síkon is megnyilvánulhat. Még szebben példázza ezt az 1752-es misztérium, ahol a Két Zászló, az isteni és ördögi küzdelme adja a metafizikai keretet. Egyik oldalon ott Szent Mihály és az angyalok, másik részről Luciper az ördögi sereggel. És ebbe a keretbe illeszkedik be, benne fűződik egymáshoz a passió, a fák példázatos királyválasztása, Salamon és Adonias ószövetségi története, valamint Amor Divinus és Amor Mundanus küzdelme az emberek lelkéért.

A metafizikai szemlélet a 18. századdal nem halt ki az erdélyi lélekből. Élt az a 19. század kolozsvári tudosaiban, Meltzl Hugóban, Böhm Károlyban, Imre Sándorban, élt az erdélyszéli Adyban, és él napjaink erdélyi vagy Erdélyből szakadt íróiban: akár Szabó Dezső misztikus vitalizmusára, akár Nyirő József alakjainak hátterére, akár a fiatal Cserei Szász László verseire gondolunk. Jékely Zoltán a gótikus ballada halálközelségét szólaltatja meg lírájában. Tamási Áron Szűzmáriás királyfijáról pedig találóan jegyezte meg Koczogh Ákos: „Misztikumba burkolódzó realizmusból és a szimbólum népi gyökereiből fogannak sorai.” A három nagy metafizikai áramlatból a balladák a gótikát, Csiksomlyó a barokkot, Szabó Dezső és Tamási Áron az expresszionizmust ötvözte erdélyivé.

Angyal Endre.